

Побожій С.І.

Поет Григорій Петніков у Путивлі

На літературно-мистецькій мапі Путивльщини можна знайти чимало імен митців, літераторів, які ввійшли до історії російського та українського мистецтва та літератури. У зв'язку з цим доводилося писати про художника Петра Левченка, письменника і поета, лауреата Нобелівської премії Івана Буніна, теоретика мистецтва і театрознавця Івана Аксьонова - автора першого дослідження про Пікассо.

У колі художників авангардного спрямування перебував і поет Григорій Петніков (1894-1971), який так само побував у Путивлі. У процесі дослідження зв'язків видатних митців з Путивлем виявилось, що, в основному, причиною їхнього перебування в цьому місті було знайомство з літературною пам'яткою "Слово о полку Ігоревім" і бажанням відвідати місця, згадані в "Слові". Так сталося і з Г. Петніковим, який привіз свою вагітну дружину в 1938 році до Путивля з Харкова. Народження дитини в місті, оспіваному в "Слові", мало для поета глибоко символічне значення [1]. Що спонукало до такого кроку Г. Петнікова? Відповідь на це питання може дати біографія поета.

Григорій Петніков народився 25 січня (6 лютого) 1894 року. У літературній енциклопедії місцем народження поета значиться місто Санкт-Петербург [2]. Проте, як свідчить харківський дослідник

історії Слобідської України Андрій Парамонов, місцем народження Г. Петнікова слід вважати місто Харків. Такий висновок зроблений ним на підставі виявленого у фондах Державного архіву Харківської області свідчення про несудимість Миколи Йосиповича Петнікова - батька поета, де вказано склад його родини, вік дітей та місце їх народження [3]. Колезький секретар Микола Йосипович Петніков деякий час працював в управлінні залізниці разом із своєю дружиною [4].

У 1913 р. Григорій Петніков закінчив Третю харківську гімназію. У цей же час познайомився в Харкові з поетами Миколою Асеевим і Сергієм Бобровим. Далі навчався в Московському та Харківському університетах відповідно на філологічному (1913-1914) та юридичному факультетах (1914-1918). Переривання навчання в Московському університеті А. Парамонов пояснює самогубством Божидара (Богдана Гордеева) у вересні 1914 року, з яким Г. Петніков навчався в гімназії та університеті [5].

Перші свої вірші Г. Петніков опублікував за два роки перед революцією - у 1915 році. Книга віршів "Леторей" власне складалася з двох розділів. В одному вміщені твори М. Асеева, інший склали твори Г. Петнікова [6]. У передньому слові до збірки віршів ("Несколько слов о "Леторее") йшлося, зокрема, про таке: *"Стих может быть размерен и созвучен, но размер и созвучие не могут быть признаками стиха. Дикое слово ведется нами из душевных дремлин. Может быть оно умрет, не вынеся неволи. Но, может быть, дойдет и, разъяренное, перервет горла домашним псам, ревниво охраняющим за корм и угол лавочки рынка"*.

У деяких віршах Г. Петнікова з цієї книги спостерігаємо спробу вживання таких "диких" слів, як, наприклад, у вірші "Ясень", уривок з якого наводимо: *"Никогда не устанет рамо, / Если в ясную яти баву - / С хода в инья стопи перебрасывать / Ив самую рань - чрез еланный ржавец / Туго придет, не прихрамывая, / Ив бременатую ныне славу; / Позади, наизусть забежи / И с начала постромки тугия порви / И во окя навести храмовья; / Что в нежданную возлетевшую ясын / Перебрасывайся живее с межи, - / Осмехнется такмник поляны, сын ясный, / Но ты очей не смежи, / Хоть и в синь высыпает ясок / Тьму, яруги оба - пола - цветень..."* [7].

Подальші поетичні пошуки відбувалися у віднайденні нових форм виразності слова. Посилилися вони після того, як Г. Петніков

познайомився з поетом Велеміром Хлебниковим, чия творчість сягала до глибинних основ російської мови, до лінгвістичних моделей О. Афанасьєва та В. Даля. Орієнтуючись на архаїчні міфи, російські футуристи, і В. Хлебников у тому числі, зверталися до праць представників російської міфологічної школи. Не пройшла повз уваги новаторів поезії книга О. Афанасьєва "Поэтические воззрения славян на природу". У міфологічній культурі В. Хлебников вбачав виявлення в чистому вигляді загальнолюдських цінностей, що виступали в первісних формах. Отже, за допомогою міфології поет у своїх творах ніби актуалізує загальнолюдський досвід. Зміна складу мовних структур безпосередньо пов'язана з пошуком нової структури образу. В. Хлебникову була близькою і теорія Володимира Даля - автора мовного словника, суть якої полягала в запереченні відриву книжної і писемної мови від народної основи. Натомість на противагу чужоземної лексики, яка, на думку В. Даля, засмічує мову, він запропонував *"словотворчество"*. Основою розуміння духу і форми поезії В. Хлебникова і стає словотворчість, яка розширює кордони поетичної мови.

Поет і перекладач Бенедикт Лівшиць (1887-1938) у своїх спогадах "Полутораглазый стрелец" описує враження, яке справили на нього вірші В. Хлебникова. Якщо б доломіти і порфіри Кавказького хребта разом із флорою і фауною мезозойської ери підступили з усіх боків, - зазначав Б. Лівшиць, - це справило б не таке враження, адже *"/•••/ я увидел воочию оживший язык"*. І далі: *"Дыхание довременного слова пахнуло мне в лицо. И я понял, что от рождения нем. Весь Даль с его бесчисленными речениями крошечными островком всплыл среди бушующей стихии. Она захлестывала его, переворачивала корнями вверх застывшие языковые слои, на которые мы привыкли ступать как на твердую почву"* [8].

Звернення В. Хлебникова до фольклору, загальнослов'янської лексики сприяло створенню неологізмів та нових принципів побудови образної системи та образу світу у творах, - стверджує літературознавець М. Поляков [9]. Цілком очевидно, що знайомство з Велеміром Хлебниковим передбачало і знайомство Г. Петнікова з теорією поета. Для того, щоб мати уявлення про поезію Г. Петнікова тих часів, відкриємо п'яте число часопису "Пути творчества" за 1919 р., який поет редагував упродовж 19-20 років ХХ століття. У ньому опубліковано три вірші Г. Петнікова: "На зеленое лезвие леса", "Весеннее время", "Дождя дар силу

лиственную радует". В останньому він писав: *"Дождя дар силу листную радует, / Дождя жадного рыевые струи / Ра собрал за арбою жаркого в гром небесный / и нежны женные дивны трав / И земле долу - череника лесная. / Серый мнев вот листьев зелелея / Изумруды мурома и млави - / Веснеструйна лава! / Да обряды брата / Скажут в четких каплях / Будь свежее!"* [10]. Як бачимо, поет використовує у цьому вірші прийом анахронічного зближення різних епох і культур - давньоєгипетської й слов'янської, розширюючи тим самим позатекстовий план вірша. У четвертому числі цього часопису було опубліковано два його вірша: "Заповедное слово", "Второй круг весны". Харківський часопис об'єднував митців-новаторів. На сторінках часопису знаходимо вірші М. Асеева, В. Хлебникова, Б. Пастернака, малюнки К. Малевича та Ю. Анненкова. Крім того, Г. Петніков був одним із організаторів видавництва "Лирень".

Пошуки В. Хлебникова та Г. Петнікова вписувалися в загальну тенденцію, що була притаманна культурі 10-20-х років ХХ століття. Звернення до першооснов духовної культури, слов'янської міфології, народного мистецтва, селянської іграшки, лубка, лавочних вивісок - усе це мало глибокий зміст для митців, які прагнули творити мистецтво та літературу майбутнього (М. Ларіонов, Н. Гончарова, К. Малевич, О. Кручених, В. Каменський, Д. Бурлюк та ін.). Якщо Давида Бурлюка називають "батьком російського футуризму", то Григорія Петнікова - його "патріархом". Останній очолював професійну спілку діячів лівого мистецтва.

У 1916 р. на пропозицію В. Хлебникова і Г. Петнікова був складений своєрідний маніфест під назвою "Труба марсіан", у якому автори заявляли, що вони приступають до розбудови молодого союзу "с парусом около оси времени". їм також належало і "Воззвание Председателей Земного Шара" (1917) - В. Хлебникова (№ 1) і Г. Петнікова (№ 2). Приїзд обох поетів до Петрограда супроводжувався їхньою активною участю в суспільному та літературному житті. На увагу дослідників заслуговує й той факт, що Г. Петніков був знайомий з нашим земляком, уродженцем Глухівщини, українським художником-графіком Григорієм Нарбутом. У листі Г. Петнікова до художника Д. Митрохіна із Старого Криму - там з 50-х рр. ХХ ст. і до останніх днів жив Г. Петніков (помер 11 травня 1971 р.) - від 8 січня 1962 року він писав про те, що зустрічався з Г. Нарбутом у Києві в лютому - березні 1919 року [11].

Активність Г. Петнікова-поета позначена виходом у 10-20-х роках ХХ ст. поетичних збірок: "Быт побегов", "Леторей" (разом з М. Асеевим), "Книга Марии Зажги Снега", "Поросль солнца". Його поетичні здобутки високо оцінив В. Хлебников, який з приводу книги "Быгг побегов" зазначав, що її автор вперто і суворо тче свій *"узорник ветровых событий"*.

Пореволюційні роки життя та діяльності поета були пов'язані знову з Україною. У 1915-1916 рр. Г. Петніков займався підготовкою журналу "Слововец". До співробітництва в ньому планувалося долучити В. Маяковського, П. Флоренського, В. Хлебникова, Вс Мейерхольда, М. Матюшина та інших поетів, художників і філософів. На жаль, видання не побачило світ. У книзі віршів "Леторей" вміщено анонс на "вестник художественной речи" - "Слововед". Серед осіб, твори яких планувалося вмістити в ньому, - ті ж самі прізвища. Отже, чи не йдеться тут про одне й те ж саме видання? У 1918 році Г. Петніков очолював Всеукраїнський літературний комітет при Наркоматі освіти.

Активна життєва позиція Г. Петнікова не залишила байдужими до нього багатьох митців. Про це свідчить, наприклад, низка його портретів, виконаних різними художниками - Ю. Анненковим, Н. Альтманом, З. Серебряковою, М. Синяковою, В. Хлебниковою, Д. Митрохіним. Портрет Г. Петнікова олівцем Юрій Анненков (1889-1974) намалював, вочевидь, у Петрограді в 1917 році. На думку дослідниці Л. Алексеевої, художнику вдалося в ньому з графічною об'єктивністю показати неординарну особу, здатну на несподівані вчинки [12]. Виконаний у типовій для Анненкова манері, портрет вписується в контекст інших зображень художників, письменників і поетів, створюючи таким чином своєрідну галерею сучасників художника (А. Ахматова, О. Блок, О. Бенуа, В. Каменський, М. Кузмін, Ф. Сологуб, О. Ремізов, О. Глебова-Судейкіна та ін.). Показуючи різноспрямованість лінії пліч та очей, автор ніби вказує на ті синтаксичні зсуви, які використовував поет у своїх віршах. Очевидно, поета і художника пов'язували дружні стосунки. Якщо Ю. Анненков малює портрет Г. Петнікова, то останній присвячує йому вірш "Октябрь в Петербурге", опублікований у книзі віршів "Книга Марии Зажги Снега" (1920). До неї ввійшли вірші, написані впродовж 1916-1919 років. До цього часу належить й портрет Г. Петнікова роботи В. Хлебникової.

Наступний портрет поета виконала в 1920 р. Зінаїда Серебрякова, яка з кінця 1917 по 1920 рр. мешкала в Харкові. Так само,

як і попередній портрет, він зберігається в Державному літературному музеї в Москві. Негативне ставлення художниці до футуризму, здавалося б, унеможливило її стосунки з поетами-футуристами, адже вона сповідувала засади реалістичного мистецтва, входила до мистецького об'єднання "Мир искусства". Проте вона брала участь у першій пролетарській виставці в Харкові, а репродукція з її картини "Біління полотна" була вміщена в часопису "Пути творчества", який редагував Григорій Петніков.

У портреті поета, зробленого сангіною, як і в інших творах цього періоду, спостерігається впевнене володіння матеріалом, композиційна майстерність. На одній з художніх виставок у Харкові експонувався "Портрет Гр. Петнікова" роботи маловідомого художника М. Міщенка, а також малюнок Марії Синякової до книги віршів Г. Петнікова [13]. Твори цього художника були також репродуковані в збірнику "Семь плюс три" (1918) разом із роботами інших митців [14]. Серед учасників виставки були художники С. Агафонов, В. Смилов, К. Костенко, О. Любимов, М. Пестриков, С. Прохоров, І. Святенко, Л. Тракал. Наявність на виставці малюнка М. Синякової не була випадковою. Адже поета Г. Петнікова та сестер Синякових, яких називають "музами футуристів", пов'язували дружні стосунки. Їх батько Михайло Іванович Синяков народився в Охтирці в 50-х роках ХІХ століття, а в середині 70-х років переїхав до Харкова [15]. Л. Брік (1891-1978) згадувала про них: *"Синякових пять сестер. Каждая из них по-своему красива. Жили они раньше в Харькове, отец у них был черносотенец, а мать человек передовой и безбожница. Дочери бродили по лесу в хитонах, с распущенными волосами и своей независимостью и эксцентричностью смущали всю округу. В их доме родился футуризм. Во всех них поочередно был влюблен Хлебников. В Надю - Пастернак, в Марию - Бурлюк, на Оксане женился Асеев"* [16]. Сестрам Синяковим, як свідчить Г. Петніков, присвячено вірші В. Хлебникова "Сестер костер", "Три сестры". До М. Синякової звертається В. Хлебников у вірші "Сегодня строгою боярыней Бориса Годунова" (1916, 1922), який було написано в Красній Полянці. На деякий час Г. Петніков пов'язав своє життя з Вірою Михайлівною Синяковою (1896-1973), якій присвятив також вірш "Твоих тишин". З нею він розлучився в 1924 році [17].

Найбільших успіхів на ниві мистецтва досягла Марія Михайлівна Синякова (1890-1984). Вона намалювала також декілька

портретів Г. Петнікова. Один із них вміщений у поетичній збірці поета, виданій на початку 60-х років ХХ століття в Криму. Передмову до неї написав український поет, академік М. Рильський. У ній, зокрема, він зазначив, що *"за своєю поетичною манерою Григорій Петніков у першу чергу живописець"* [18].

Титульний і шмуцтитульні аркуші виконав Д. Митрохін. Крім цього художника, в оформленні книжки брав участь Ю. Белькевич. Дружні й теплі стосунки склались у Г. Петнікова з Дмитром Митрохіним (1883-1973) - майстром станкового малюнка, ксилографії та акварелі. Художник придумав марку книговидавництва "Лирень", у якому виходили книги Г. Петнікова, а також активно співробітничав з іншими книговидавництвами (Сабашникових, Кнебеля), виконуючи малюнки для обкладинок, віньєтки, ілюстрації до літературних творів. Як зазначалося, значну роль у становленні теорії В. Хлебникова зіграли праці О. Афанасьєва. Саме Д. Митрохін розробив обкладинку до збірника казок, упорядкованих О. Афанасьєвим. Він же виконав два портрети Г. Петнікова в техніці гравюри на дереві, а також зробив йому екслібрис, на якому зобразив у верхній частині півника, а в нижній, під шрифтовою композицією, - *"Из книг Г.Н. Петникова"*, - люльку та окуляри. Це був останній екслібрис, виконаний художником.

Обкладинку до книги віршів поета Д. Митрохін виконав, буквально прислухаючись до порад Г. Петнікова. У листі до художника зі Старого Криму від 21 лютого 1961 р. він писав: *"Может быть, как Вы решите, разумеется, на обложке только название, имя автора и внизу, под названием "Заветная книга" - какая-нибудь веточка, живая, весенняя, в лучах, но это между прочим. И-все"* [19]. Принагідно зауважимо, що дружина Д. Митрохіна - живописець і скульптор-кераміст Аліса Яківна Брускетті (1872-1942) народилась у м. Ромни, у родині інженера-путіця, померла в блокадному Ленінграді.

Через два роки в Кримському видавництві вийшла нова збірка поезій Г. Петнікова з портретом поета роботи Юрія Анненкова - автора гострих характерних портретів з елементами гротеску [20].

Крім вищеназваних митців, Г. Петніков підтримував тісні стосунки з К. Малевичем, який намалював обкладинку до другого видання збірки поезій "Книга Марии Зажги Снега", а також розробив дизайн обкладинки книги вибраних творів Г. Петнікова (1930). У ній К. Малевич використав геометричні композиції, які нагадували його архітектони. З листа Г. Петнікова до Д. Бур люка

від 24 лютого 1965 року довідуємося про те, що свого часу поет і К. Малевич активно листувалися. Зокрема, він пише про те, що під час війни зникли сорок листів художника до нього. Деякі з них за манерою написання нагадували йому М. Гоголя [21].

У Петрограді Г. Петніков спілкувався з художниками К. Малевичем, В. Татліним, Б. Ендером, Н. Альтманом. П. Філоновим На початку 30-х років. XX ст. поет повернувся до Харкова з Ленінграда, де працював у видавництві "Академія". У 1928 році у цьому видавництві вийшла друком збірка віршів Г. Петнікова "Ночные молнии", обкладинку до якої розробив відомий графік і живописець Микола Тирса (1887-1942). Він же виконав і портрет поета (з трубкою) в ескізній манері [22]. Про те, що це був складний період у житті поета, дають уявлення спогади харківського літературного критика Г. Гельдфанбейна: *"Жил он очень бедно, подвергался преследованиям и травле в прессе /.../"* [23]. Подібне ставлення пояснюється зміною естетичних парадигм, обумовлених запровадженням єдиного методу соціалістичного реалізму, який виключав будь-які формалістичні пошуки в будь-яких видах мистецтва у літературу.

Якщо на початку 30-х років XX ст. вийшло кілька збірок поезій Г. Петнікова, то аж до 60-х років поет займався в основному перекладацькою діяльністю. Його ім'я було внесене до авторитетної енциклопедії, що свідчило про визнання владою заслуг поета та його внесок у літературу [24].

Якщо в раннього Петнікова В. Хлебников відзначав *"ясный волевой холод его письма и строгое лезвие разума, управляющее словом"*, то В. Тихонов побачив у поеті пізнього періоду *"борца за лучшее будущее"*, яке промовляє про глибоку любов до рідної землі. Обидві характеристики мають сенс, адже Г. Петніков - це перш за все поет високої культури, який цінував найвеличніші прояви і досягнення культури людства: від "Слова о полку Ігоревім" до Т. Шевченка, від білоруських казок до поезії А. Рембо. У поетичних рядках Г. Петнікова шанувальники поезії і зараз знайдуть яскраві метафори, нетрадиційні асоціативні ряди, дисонансні рими.

Безперечний інтерес являє собою збірка поезії Григорія Петнікова, яка вийшла в 1920 році у видавництві "Цех каменярів", її перекладачами були українські поети: Дмитро Загул - автор блискучого перекладу "Фауста" Гете; Василь Олешко (навчався в Сумах); Михайло Доленго - поет, близький до символістів, та Олесь Жихаренко [25]. По суті, перекладачі створювали на основі

петніковської поезії поетичні моделі, які були близькими за асоціаціями та образами до віршів Г. Петнікова.

Так склалося життя поета, що він змушений був часто змінювати місце проживання. На це вказував М. Рильський у передмові до збірки віршів "Заветная книга", називаючи поета *"неутомимым путешественником"*. У цьому сенсі життя Г. Петнікова нагадує життєвий шлях І. Буніна.

Нам невідомо, чи були ним написані вірші або інші літературні твори в Путивлі, але перебування видатного поета в цьому місті наприкінці 30-х років ХХ ст. є фактом, який безперечно збагачує й урідноманітнює літературно-мистецьке життя Сумщини. А якщо до цього додати й те, що мати Велеміра Хлебникова - Катерина Миколаївна Хлебникова (Вербицька) родом з Путивля, то і це місто на Сумщині певною мірою пов'язується з історією футуризму [26]. В автобіографічній нотатці (1914) В. Хлебников зазначав, що в його жилах тече вірменська кров і кров запорожців (Вербицькі), особлива порода яких виявилася в тому, що Пржевальський, Міклухо-Маклай та інші шукачі земель були нащадками пташенят Січі. Мати поета була двоюрідною сестрою одного з керівників організації "Народная воля" - О. Михайлова (1855-1884). Саме через неї йшла його кореспонденція з Петропавлівської фортеці.

Зазначимо, що сумський художник Михайло Юденков, захоплюючись поезією В. Хлебникова, написав у 1984 р. картину "Велемір Хлебников" (124 x 90 полотно, олія), яка експонувалася на виставці "Твори Михайла Юденкова з колекції Сумського художнього музею" в галереї мистецтв "Академічна" Української академії банківської справи у 2009 році.

Джерела та література

1. Ці відомості автор отримав від дочки Г. Петнікова - Марини Григорівни Петнікової (1938 р.н.). Див.: Побожий С. "Поэт не от мира сего" Г. Петников в Путивле / С. Побожий // Уик-енд (Суми). - 1996. - № 30 (134). - 26 июля - 3 августа. - С. 1.
2. Краткая литературная энциклопедия. - Т. 5 : Мурари-Припев. - М., 1968. - С. 715.
3. Лист А. Парамонова до С. Побожія [e-teii] від 29. 05. 2009 р.
4. Парамонов А. Ф. Сестры Синяковы - музы футуристов / А. Ф. Парамонов // Культурна спадщина Слобожанщини. Культура і мистецтво. - Число 2. - Х., 2004. - С. 106-107.
5. Парамонов А. Ф. Там же. - С. 107.

6. Николай Асеев и Григорий Петников. Леторей. Книга стихов. - М., 1915.
7. Николай Асеев и Григорий Петников. Леторей. Книга стихов. - С. 21.
8. Лившиц Б. Полутораглазый стрелец: Стихотворения, переводы, воспоминания / Б. Лившиц. - Л., 1989. - С. 335-336.
9. Хлебников Велемир. Творения / Велемир Хлебников ; общая ред. и вст. ст. М. Я. Полякова; сост., подготовка текста и коммент. В. П. Григорьева и А. Е. Парниса. - М., 1987. - С. 23.
10. Пути творчества. - 1919. - № 5. - С. 8.
11. Книга о Митрохине. Статьи. Письма. Воспоминания : сборник / сост. Л. В. Чага. - Л., 1986. - С. 262.
12. Алексеева Л. Два портрета Григория Петникова / Л. Алексеева // Литературная учеба. - 1990. - Кн. 6. - С. 136.
13. Первая выставка / Подотдел искусств. Выставочная секция. - Х., 1919. - С. 17, 19.
14. Лагутенко О. Нариси з історії української графіки ХХ століття / О. Лагутенко. - К., 2007. - С. 76.
15. Парамонов А. Ф. Сестры Синяковы - музы футуристов / А. Ф. Парамонов. - С. 93.
16. Парамонов А. Ф. Там же. - С. 98.
17. Парамонов А. Ф. Энциклопедия фамилий Харьковской губернии. - Кн. 1 / А. Ф. Парамонов. - Х., 2003. - С. 224.
18. Григорий Петников. Заветная книга. - [Симферополь], 1961.
19. Книга о Митрохине. Статьи. Письма. Воспоминания : сборник / сост. Л. В. Чага. - Л., 1986. - С. 261.
20. Петников Григ. Открытые страницы / Григ. Петников. - [Симферополь], 1963.
21. Малевич о себе. Современники о Малевиче. Письма. Документы. Воспоминания. Критика / составление, вст. ст. И. А. Вакар, Т. Н. Мищенко. - Т. 2. - М., 2004. - С. 413.
22. Петников Григ. Ночные молнии. 4-ая книга стихов / Григ. Петников. - Л., 1928.
23. Парамонов А. Ф. Сестры Синяковы - музы футуристов / А. Ф. Парамонов. - С. 109.
24. Краткая литературная энциклопедия. Т. 5 : Мурари-Припев. - М., 1968. - Стлб. 716-717.
25. Побожий С. Поэзия "солнцелова" Г. Петникова в украинских переводах / С. Побожий // Телнеделя (Сумы). - 1997. - № 18. - 5 мая - 12 июня. - С. 6.
26. Повідомлено сумським краєзнавцем і літературознавцем Геннадієм Петровим (1936-1996).